

TKO SE BOJI LAŽNIH VIJESTI?

VJEROVANJE U TEORIJE
ZAVJERA I MOGUĆNOST
PROMJENE VJEROVANJA
U LAŽNE VIJESTI O COVID-19
/ EKSPERIMENTALNA
PROVJERA

dr. MIRJANA
TONKOVIĆ

dr. ANDREA
VRANIĆ

dr. NEBOJŠA
BLANUŠA

IZVJEŠTAJ

IMPRESSUM

Autorice i autor:

Dr. Mirjana Tonković, Filozofski fakultet u Zagrebu

Dr. Andrea Vranić, Filozofski fakultet u Zagrebu

Dr. Nebojša Blanuša, Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu

Dizajn:

Sven Sorić

Bojan Crnić

Infografike:

Bojan Crnić

Izdavač:

Gong

Izvršna direktorica:

Oriana Ivković Novokmet

Mihanovićeva 14

10 000 Zagreb

e-mail: gong@gong.hr

web: www.gong.hr

Zagreb, prosinac 2022

Pro-fact: Istraživanje, edukacija, provjera činjenica i razotkrivanje dezinformacijskih narativa o COVID-u 19 u Hrvatskoj

Koordinator Pro-Facta:

Gong

Partneri:

Fakultet političkih znanosti u Zagrebu,

Sveučilište u Dubrovniku,

Fakultet elektrotehnike i računarstva i Faktograf.hr

Ova publikacija odražava isključivo stajališta autorica i Europska komisija nije odgovorna za bilo kakvu upotrebu informacija koje sadrži. Ovaj je projekt financiran iz Programa rada Europske unije za 2020., prema Ugovoru o dodjeli bespovratnih sredstava br. LC-01682252.

TKO SE BOJI LAŽNIH
VIJESTI?

VJEROVANJE U TEORIJE
ZAVJERA I MOGUĆNOST
PROMJENE VJEROVANJA U
LAŽNE VIJESTI O COVID-19
— EKSPERIMENTALNA
PROVJERA

dr. MIRJANA TONKOVIĆ

dr. ANDREA VRANIĆ

dr. NEBOJŠA BLANUŠA

PRQ-FACT

EDMO
European Digital Media Observatory

Evropska unija
Europski fond za istraživanje

GONG

FER

fpzg
Fakultet za političke i društvene znanosti

Učiteljski fakultet
Zagreb

FAKTOGRAF HR

UVOD

Oslanjajući se na nalaze prethodnih faza istraživanja u okviru projekta Pro-fact, u završnoj fazi istraživačkih aktivnosti namjera nam je bila detaljnije utvrditi procese mišljenja povezane s nastajanjem i preoblikovanjem vjerovanja u dezinformacije i teorije zavjera. U tom smislu kao najprikladnije teorijsko polazište činila nam se jedna od najpoznatijih teorija o dualnom procesiranju informacija, a to je heurističko-sistematski model. Heurističko-sistematski model obrade persuzivnih informacija pretpostavlja da se informacije koje nas nastoje uvjeriti u nešto ili promijeniti naše mišljenje u vezi nekog objekta ili predmeta razmišljanja mogu obrađivati na dva načina (Chaiken i Ledgerwood, 2012). Prvi način je hotimičan, namjeran, pažljiv i zahtijeva ulaganje kognitivnog napora i evaluaciju argumenata, dok je drugi intuitivan i brz te se oslanja na periferne znakove i heuristike, tj. mentalne prečace, a ne na kvalitetu prikazanih argumenata. Promjene u stavu (njegovoj izraženosti, intenzitetu, ne nužno i smjeru) koje ovise o kvaliteti i smjeru iznesenih argumenata upućuju na to da je u podlozi promjene stava proces sistematske, a ne intuitivne obrade informacija. Ovaj teorijski okvir korišten je kao referentni okvir za promišljanje i donošenje zaključaka o procesu obrade lažnih vijesti koji smo detaljnije ispitivali u ovom istraživanju.

Cilj ovog eksperimentalnog dijela projekta bio je provjeriti može li se usmjeravanjem obrade informacija i poticanjem kritičkog razmišljanja o sadržaju lažnih vijesti utjecati na vjerovanje u iznesene informacije. Zanimalo nas je i postoje li razlike u mogućnostima i dosezima tog utjecaja između skupina koje su različito sklone vjerovanju u teorije zavjera. Rezultati eksperimenta pokazuju nam barem jedan mogući način obrade i, slijedom toga, prihvaćanja lažnih vijesti te postoji li mogućnost promjene stupnja u kojem pojedinci prihvaćaju lažne vijesti. Uz to, cilj eksperimenta bio je ispitati i emocionalne reakcije na lažne vijesti te mogućnost da se i na njih utječe usmjeravanjem obrade prikazanih informacija.

Očekujemo da će isticanje informacija koje bi potencijalno moglo povećati vjerovanje u istinitost tvrdnji koje su iznesene u kratkom video-materijalu povećati vjerovanje, dok će isticanje informacija koje upućuju na njihovu neistinitost smanjiti vjerovanje u njihovu plauzibilnost, u odnosu na situaciju kada obrada informacija nakon gledanja nije usmjeravana niti u jednom smjeru. Pretpostavljamo kako će ovaj utjecaj biti najveći kod one skupine sudionika koja u teorije zavjera vjeruje tek djelomično, dok će u skupinama sudionika koji najmanje vjeruju i onih koji najviše vjeruju u teorije zavjera, taj utjecaj biti manji, jer su njihova (ekstremnija) mišljenja snažnije ukorijenjena u njihove modele razumijevanja društvenog i političkog svijeta. Kod skupine djelomično sklone teorijama zavjera pretpostavljamo da postoji mogućnost

utjecaja jer njihovi stavovi nisu ekstremni, niti polarizirani. Ujedno je ova skupina u praktičnom smislu najzanimljivija jer predstavlja ljude koji lako mogu potpasti pod utjecaj lažnih vijesti, pa je potrebno istražiti mogućnosti prevencije takvog ishoda.

METODA

Sudionici

Sudionici u eksperimentu izabrani su temeljem rezultata anketnog dijela istraživanja, odnosno njihovih odgovora na skali vjerovanja u teorije zavjera o COVID-19 (Blanuša i sur., 2022). Uzorkovanjem smo željeli dobiti tri skupine sudionika: 1) oni čiji se rezultat na skali vjerovanja u teorije zavjera o COVID-19 nalazi u 30% najviših rezultata, 2) oni čiji se rezultat nalazi u 30% najnižih rezultata, i 3) oni čiji se rezultat nalazi u 30% rezultata koji su na sredini raspona svih rezultata. Rekrutaciju sudionika radila je agencija IPSOS koja je potencijalnim sudionicima, izabranima na temelju podatka iz anketnog istraživanja, slala poveznice s pozivom na istraživanje.

U istraživanju je sudjelovalo $N=544$ odraslih stanovnika Republike Hrvatske (44.2% žena, prosječna dob $M=43.9$ ($SD=12.7$)). Od toga ih je u skupini koja ima najniže rezultate na skali vjerovanja u teorije zavjera o COVID-19 bilo $N=175$, a njihovi su se rezultati na skali vjerovanja u teorije zavjere nalazili u rasponu od 1. do 20. centila u ukupnom uzorku sudionika koji su sudjelovali u anketnom dijelu istraživanja. U skupini onih koji su po vjerovanju u teorije zavjera o COVID-19 bili na sredini dobivenog raspona u anketnom istraživanju bilo je $N=183$, a njihovi su se rezultati kretali u rasponu od 38. do 67. centila. U skupini onih koji su najviše vjerovali u teorije zavjera o COVID-19 bilo ih je $N=186$, a njihovi su se rezultati kretali u rasponu od 76. do 100. centila.

Iz analize podataka izostavljeni su oni sudionici čije je ukupno vrijeme rješavanja upitnika bilo manje od 5 minuta, što je bilo nedovoljno za upoznavanje sadržaja video isječka koji je bio sastavni dio istraživačkog postupka i odgovaranja na pitanja u nastavku. Takvih je sudionika bilo 10 u skupini onih koji najmanje vjeruju u teorije zavjera o COVID-19, 21 u skupini koja se po vjerovanju u teorije zavjera o COVID-19 nalazi na sredini te 23 u skupini koja najviše vjeruje u teorije zavjere o COVID-19.

U konačnici rezultati u ovom izvještaju temelje se na $N=490$ sudionika (44.6% žena, prosječne dobi $M=44.6$ ($SD=12.6$))¹. U skupini onih koji najmanje vjeruju u teorije zavjera o COVID-19 bilo je $N=165$ sudionika (38.9% žena, prosječna dob $M=46.4$; $SD=13.0$), u skupini onih koji su po sredini $N=162$

---

1   Prosječna dob i udio žena izračunat je na temelju 475 sudionika za koje su dostupni podaci o dobi i spolu.

(50.0% žena, prosječna dob $M=44.4$; $SD=12.2$) te u skupini onih koji najviše vjeruju u teorije zavjere $N=163$ (45.0% žena, prosječna dob $M=43.1$; $SD=12.5$).

Nacrt istraživanja i postupak

Sudionici iz svake od ove tri skupine po slučaju su raspoređeni u jednu od tri eksperimentalne situacije. Zadatak sudionika u svim podskupinama bio je pogledati kratak video materijal u kojem je prikazan intervju s osobom koja je predstavljena kao istraživač i tvrdi da je otkrila kako se u cjepivu protiv COVID-19 nalaze čipovi². U nastavku navodimo opis tri eksperimentalne situacije:

- U prvoj eksperimentalnoj situaciji, nakon gledanja video materijala, sudionici su odgovarali na niz od deset pitanja koja su imala za cilj istaknuti one podatke iz filma koji bi potencijalno mogli *povećati vjervovanje* u istinitost tvrdnji koje su iznesene. Na pitanja je trebalo odgovoriti s odgovorima “da” ili “ne”, a sudionicima su bila predstavljena kao provjera pamćenja detalja iz filma. Primjer pitanja u ovoj situaciji je: „Jeste li primijetili da je istraživač slike pod mikroskopom pokazao medicinskim stručnjacima?“ ili „Jeste li primijetili da istraživača struka kvalificira za prepoznavanje integriranih strujnih krugova?“. Pri tome cilj odgovaranja na ova pitanja nije bila provjera pamćenja, već naglašavanje nekih informacija iznesenih u filmu.

---

2 Ovaj video materijal javno je dostupan na web platformi BitChute (<https://www.bitchute.com/video/IW5GtPU59Jzx/>) i može mu se pristupiti bez stvaranja posebnog računa. Također među uvjetima uporabe objavljenih materijala na navedenoj platformi (<https://support.bitchute.com/policy/terms/>) navodi se sljedeće: “BitChute does not claim any ownership rights to any Content posted to the Service.”. Pod poglavljem “Content Rights Granted by You” navodi se: “By making any Content available through the Service you grant to BitChute a worldwide, royalty-free, transferable license, with the right to sublicense, to use, copy, modify, create derivative works, display, perform and distribute your Content in order to operate, provide and promote the Service and Content to you and other users of the Service.” Nadalje, pod poglavljem “Content Rights Granted by BitChute” navodi se: “Subject to your compliance with these Terms, BitChute grants you a limited, non-exclusive, non-transferable, non-sublicensable license to view, copy, display and perform the Content solely in connection with your permitted use of the Service and solely for personal and non-commercial purposes.” U našem slučaju materijal se koristi u znanstveno-istraživačke svrhe što podrazumijeva nekomercijalnu uporabu ovog materijala. Osim toga, autor video materijala unutar njega poziva na dijeljenje i daljnju upotrebu. Za provedbu ovako osmišljenog eksperimenta pribavljeno je pozitivno mišljenje Etičkog odbora Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

- Sudionici u drugoj eksperimentalnoj situaciji su neposredno nakon gledanja filma odgovarali na niz od deset pitanja koja su imala za cilj istaći one podatke iz filma koji jasno upućuju na nevjerodostojnost iznesenih tvrdnji, uz pretpostavku da takvo prikazivanje sadržaja filma trebalo *smanjiti vjerovanje* u njihovu istinitost. Forma i predstavljena svrha tih pitanja je bila ista kao u prvoj eksperimentalnoj situaciji, a od nje su se razlikovala po sadržaju. Primjer pitanja u ovoj situaciji je: „Jeste li primijetili da istraživač u emisiji nije medicinske struke?“ ili „Jeste li primijetili da medicinari koje je pitao što je na slikama nisu znali odgovor, ali za njega je to bilo dovoljno?“.
- Treća eksperimentalna situacija je bila kontrolna i sudionici u njoj nakon gledanja filma nisu odgovarali na usmjeravajuća pitanja, već su odmah prešli na ostatak upitnika.

Nakon odgledanog video isječka i odgovaranja na pitanja o filmu (u dvije opisane situacije) sudionici su procjenjivali vjerodostojnost filma i u njemu iznesene argumentacije. Na kraju upitnika im je objašnjena svrha istraživanja uz napomenu da video koji su pogledali iznosi neprovjerene informacije koje nemaju uporište u znanstvenim spoznajama.

Mjerni instrumenti

- *Namjera cijepljenja*. Sudionici su nakon gledanja filma prvo odgovorili na pitanje o namjeri cijepljenja u budućnosti. Pitanje je glasilo „*Namjeravate li se u budućnosti cijepiti protiv COVIDa-19 ako se to bude preporučivalo?*“, a ponuđeni su odgovori na skali od 1 (sigurno ne) do 5 (sigurno da).
- *Vjerovanje u sadržaj videa*. Sudionici su odgovorili na dva pitanja o vjerodostojnosti prikazanog videa („*Koliko vjerujete u sadržaj ovog videa?*“, „*U kojoj mjeri su po Vama prikazane informacije u videu istinite ili lažne?*“) na skali od 1 do 7, pri čemu veći broj znači viši stupanj vjerovanja u istinitost iznesenih informacija. Povezanost odgovora na ovim skalama je vrlo visoka i iznosi $r = .94$; $p < .01$, pa je na temelju njih formiran prosječan rezultat koji odražava stupanj vjerovanja u istinitost sadržaja video isječka.
- *Emocije*. Sudionici su procijenili stupanj u kojem je kod njih prikazani video isječak pobudio sljedeće reakcije: strah, ljutnju, zabrinutost, gađenje, zbunjenost, iznenađenje, zadovoljstvo i podsmijeh. Procjene

su donošene na skali od 1 (nimalo) do 7 (izrazito). Redoslijed emocionalnih reakcija za koje su sudionici donosili svoje procjene bio je slučajan.

- *Vjerodostojnost istraživača.* Procjenu vjerodostojnosti istraživača koji je nalaze svojih eksperimenata predstavio u prikazanom video-isječku sudionici su dali odgovarajući na četiri pitanja o njegovoj nepristranosti, iskrenosti, uvjerljivosti argumentacije i vjerodostojnosti. Odgovore su davali na skali sa 7 stupnjeva. Ti su se odgovori pokazali visoko međusobno povezanim (korelacije u rasponu od $r=.60$; $p<.01$ do $r=.91$; $p<.01$), pa je temeljem ta četiri pitanja formiran prosječan rezultat koji odražava procjenu vjerodostojnosti istraživača. Pouzdanost skale iznosi $\alpha=.92$.
- *Vjerodostojnost novinara.* Procjenu vjerodostojnosti novinara koji intervjuiira istraživača u prikazanom video isječku sudionici su dali odgovarajući na tri pitanja o njegovoj nepristranosti, iskrenosti i vjerodostojnosti na skali od 7 stupnjeva. Odgovori su ova pitanja su se pokazali visoko povezanim (korelacije u rasponu od $r=.76$; $p<.01$ do $r=.88$; $p<.01$) te je na temelju njih formiran prosječni rezultat koji odražava procjenu vjerodostojnosti novinara. Pouzdanost skale iznosi $\alpha=.93$.
- *Način i oblik informiranja i izvještavanja o COVID-19.* Sudionike smo pitali i koliko vjeruju izvorima poput ovog videa i bi li podijelili ovaj video na društvenim mrežama. Osim toga, postavili smo im i nekoliko pitanja za koja nismo očekivali da mogu biti pod utjecajem eksperimentalne manipulacije isticanja različitih vrsta informacija nego da će prvenstveno ovisiti o njihovom vjerovanju u teorije zavjera o COVID-19. To je bilo pitanje jesu li se u proteklih godinu dana susreli s ovakvim sadržajima na društvenim mrežama, te tko od širenja ovakvih vijesti ima najviše koristi, a tko najviše štete.

REZULTATI

Rezultate smo analizirali odvojeno za svaku od tri opisane skupine sudionika, koje se se razlikovale ovisno o vjerovanju u teorije zavjera o COVID-19.

Sudionici najmanje skloni vjerovanju u teorije zavjera o COVID-19

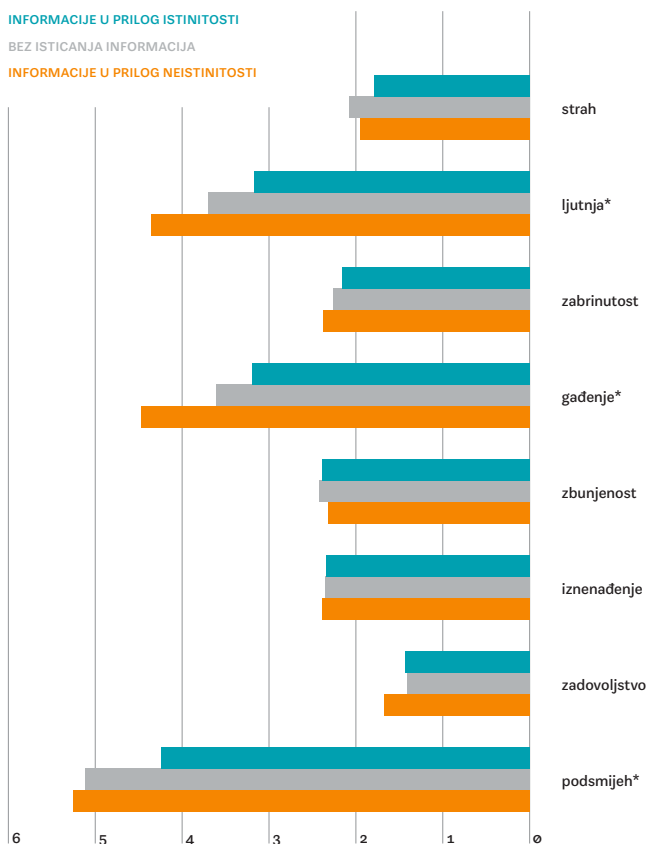
Od ukupno 165 sudionika koji najmanje vjeruju u teorije zavjera o COVID-19, njih $N=52$ po slučaju je raspoređeno u skupinu koja je nakon gledanja videa odgovarala na pitanja koja su isticala one elemente koji bi mogli povećati vjerovanje u njegov sadržaj, $N=56$ bilo je raspoređeno u kontrolnu skupinu, a $N=57$ u skupinu koja je odgovarala na pitanja koja su isticala one elemente koji upućuju na nevjerodostojnost iznesenih tvrdnji.

Ove tri skupine su se statistički značajno razlikovale u procjeni vjerodostojnosti istraživača ($F=3.25$; $df=2/162$; $p<.05$), pri čemu je skupina koja je bila izložena informacijama koje su usmjerene povećavanju vjerovanja u sadržaj filma davala najviše procjene, kontrolna skupina niže, a skupina koja je bila izložena informacijama koje upućuju na neistinitost je davala najniže procjene. Treba istaknuti kako su procjene u sve tri skupine izuzetno niske i govore o općenito vrlo niskoj procjeni vjerodostojnosti istraživača u videu od strane sudionika koji najmanje vjeruju u teorije zavjera o COVID-19 (Slika 1).

Slika 1. Prosječne procjene elemenata prikazanih u video materijalu ovisno o eksperimentalnoj situaciji za sudionike koji ne vjeruju u COVID-19 teorije zavjera (* su označene statistički značajne razlike)

Sudionici iz ove tri podskupine su se statistički značajno razlikovali i u intenzitetu ljutnje ($F=4.00$; $df=2/162$; $p<.05$), gađenja ($F=4.96$; $df=2/162$; $p<.01$) i podsmijeha ($F=3.84$; $df=2/162$; $p<.05$) koje je kod njih pobudio video. Konkretno, isticanje informacija koje upućuju na neistinitost sadržaja videa rezultirao je višim doživljenim intenzitetom ljutnje, gađenja i podsmijeha nego u kontrolnoj situaciji, dok je doživljaj ljutnje, gađenja i podsmijeha bio je najmanji nakon isticanja informacija koje su usmjerene povećavanju vjerovanja u sadržaj (Slika 2). Osim toga, ljutnja, gađenje i podsmijeh su reakcije koje se ističu kao one za koje sudionici daju najviše procjene doživljenog intenziteta općenito.

Slika 2. Prosječne procjene intenziteta reakcija na video materijal ovisno o eksperimentalnoj situaciji za sudionike koji ne vjeruju u COVID-19 teorije zavjera (* su označene statistički značajne razlike)

Na pitanje bi li podijelili ovaj video na društvenim mrežama kad bi imali priliku, gotovo svi sudionici su odgovorili s ne, ali se taj broj (granično) statistički značajno razlikuje ovisno o informacijama koje su bile istaknute nakon gledanja videa ($X^2=5.92$; $df=2$; $p=.052$). Nešto veći postotak (7.7%) je odgovorio s „da“ u skupini koja je bila izložena pitanjima koja sugeriraju istinitost videa, nego u kontrolnoj skupini (1.8%) ili skupini koja je bila izložena informacijama u prilog neistinitosti videa (0%).

Razlike između sudionika na svim drugim mjerama, ovisno o tome koja vrsta informacija je bila istaknuta nakon gledanja video isječka, nisu bile statistički značajne. Drugim riječima, na njihove procjene namjere cijepljenja, vjerovanja u sadržaj videa, vjerodostojnosti novinara, drugih sličnih izvora te intenziteta straha, zabrinutosti, zbunjenosti, iznenađenja i zadovoljstva nije djelovala vrsta informacija kojoj su bili izloženi.

Iako su općenite procjene vjerodostojnosti prikazanog materijala očekivano niske u ovoj skupini sudionika, rezultati pokazuju kako su na njih djelovale i naknadno istaknute informacije u smislu da su procjene nekih elemenata i nekih emocija bile i pod njihovim utjecajem. To govori u prilog tome da su sudionici u ovoj skupini aktivno obrađivali dostupne informacije.

Sudionici koji po razini vjerovanja u teorije zavjera o COVID-19 čine sredinu (nisu im ni skloni, niti ne skloni)

Od ukupno 162 sudionika koji po razini vjerovanja u teorije zavjera o COVID-19 čine sredinu, njih $N=55$ po slučaju je raspoređeno u skupinu koja je nakon gledanja videa odgovarala na pitanja koja su isticala one elemente koji bi mogli povećati vjerovanje u njegov sadržaj, $N=50$ bilo je raspoređeno u kontrolnu skupinu, a $N=57$ u skupinu koja je odgovarala na pitanja koja su isticala one elemente koji upućuju na nevjerodostojnost iznesenih tvrdnji.

Ove tri skupine su se statistički značajno razlikovale u procjeni vjerodostojnosti istraživača ($F=4.41$; $df=2/159$; $p<.05$) i vjerodostojnosti novinara koji ga intervjuira ($F=3.24$; $df=2/159$; $p<.05$) pri čemu je skupina koja je bila izložena informacijama koje su usmjerene k povećanju vjerovanja u sadržaj filma davala najviše procjene, kontrolna skupina niže, a skupina koja je bila izložena informacijama koje upućuju na neistinitost je davala najniže procjene (Slika 3). Procjene u sve tri skupine su relativno niske i upućuju na nepovjerenje u istraživača i novinara u videu, ali su uočljivo više od onih koje su dobivene na skupini sudionika koji najmanje vjeruju u teorije zavjera³.

3 Razlike po svim navedenim varijablama između tri skupine sudionika koji različito vjeruju u teorije zavjera o COVID-19 su statistički značajne i to u smjeru da oni koji najmanje vjeruju u TZ pokazuju najniže povjerenje prema videu ($F=159$; $df=2/487$; $p<.01$), istraživaču ($F=151$; $df=2/485$; $p<.01$), novinaru ($F=148$; $df=2/485$; $p<.01$) i sličnim izvorima ($F=174$; $df=2/484$; $p<.01$), oni koji najviše vjeruju u TZ pokazuju najviše povjerenja, dok oni koji su po vjerovanju u TZ po sredini imaju i srednju razinu povjerenja.

Slika 3. Prosječne procjene elemenata prikazanih u videu ovisno o eksperimentalnoj situaciji za sudionike koji pokazuju srednje razine vjerovanja u TZ o COVID-19 (* su označene statistički značajne razlike)

S obzirom na reakcije na video, analiza je pokazala da postoje statistički značajne razlike u doživljenom strahu ($F=3.09$; $df=2/162$; $p<.05$), ljutnji ($F=3.11$; $df=2/162$; $p<.05$) i zabrinutosti ($F=4.09$; $df=2/162$; $p<.05$) kod sudionika koji su nakon gledanja filma bili izloženi različitoj vrsti informacija. Pri tome je uočljivo kako isticanje informacija koje upućuju na neistinitost iznesenih tvrdnji smanjuje razinu doživljaja straha, ljutnje i zabrinutosti u odnosu na kontrolnu skupinu i skupinu koja je bila izložena isticanju informacija u prilog istinitosti kod kojih se te emocije javljaju u podjednakoj mjeri (Slika 4). Ni jedna od ispitanih emocija se ne ističe po intenzitetu, osim uočljivo niske razine zadovoljstva.

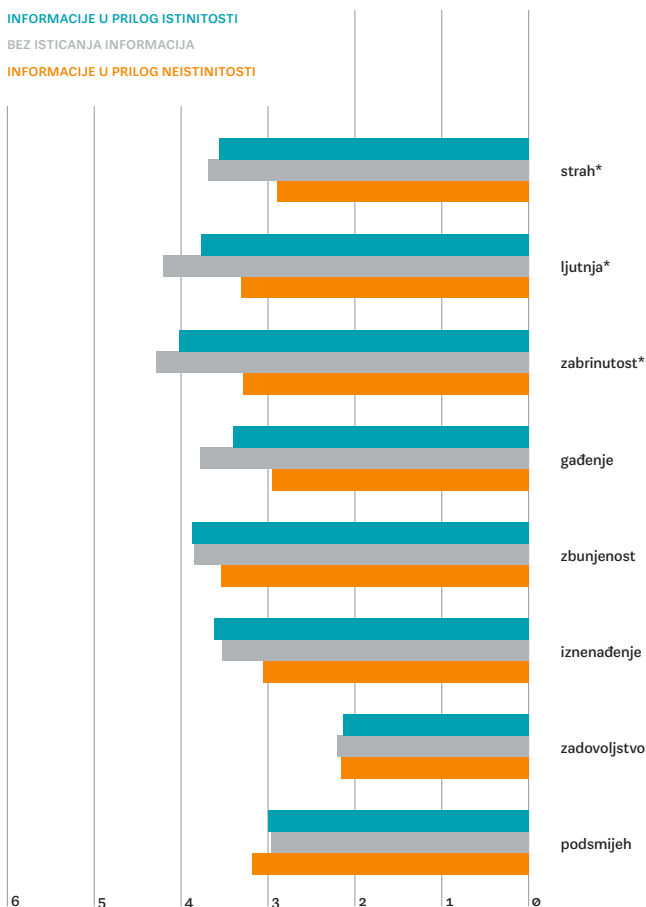
Na pitanje bi li podijelili ovaj video na društvenim mrežama kad bi imali priliku, većina sudionika je odgovorila da ne bi (80.2%), i taj je postotak bio neovisan o informacijama koje su bile istaknute nakon gledanja videa ($\chi^2=3.38$; $df=2$; $p>.05$).

Razlike između sudionika na svim drugim mjerama ovisno o tome koja vrsta informacija je bila istaknuta nakon gledanja isječka nisu bile statistički značajne. Drugim riječima, na njihove procjene namjere cijepljenja, vjerovanja u sadržaj videa, vjerovanja u druge slične izvore te intenziteta gađenja, zbunjenosti, iznenađenja, zadovoljstva i podsmijeha nije djelovala vrsta informacija kojoj su bili izloženi.

INFORMACIJE U PRILOG ISTINITOSTI

BEZ ISTICANJA INFORMACIJA

INFORMACIJE U PRILOG NEISTINITOSTI

Slika 4. Prosječne procjene intenziteta reakcija na video ovisno o eksperimentalnoj situaciji sudionika koji pokazuju srednje razine vjerovanja u TZ o COVID-19 (* su označene statistički značajne razlike)

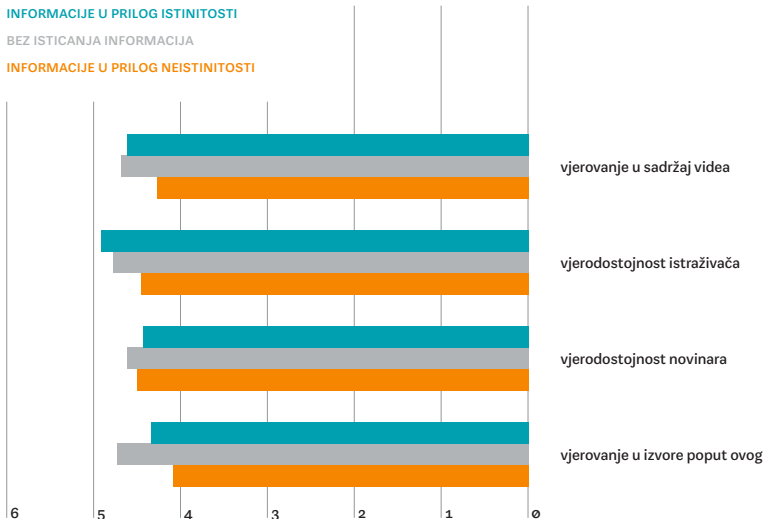
Kao i u skupini onih koji najmanje vjeruju u TZ, i u ovoj skupini rezultati pokazuju da na sudionike djeluje vrsta informacija koja se ističe nakon gledanja videa, barem za dio promatranih varijabli. To upućuje na zaključak da su i ovi sudionici aktivno obrađivali dostupne informacije. Osim toga, uočljiva razlika u odnosu na one koji najmanje vjeruju u TZ su efekti koje su naknadno istaknute informacije imale na doživljene emocije. U ovoj skupini su informacije u prilog neistinitosti videa smanjile osjećaj straha, ljutnje i zabrinutosti, dok su u skupini onih koji najmanje vjeruju u TZ one povećale osjećaj ljutnje i gađenja. Ovaj obrnuti smjer djelovanja tih informacija na

Ljutnju vjerojatno je posljedica toga što se u slučaju onih koji ne vjeruju u TZ ljutnja javlja kao reakcija na one koji takve materijale proizvode i šire, dok se kod onih koji su po vjerovanju u TZ manje ekstremni i više neodlučni, ljutnja javlja kao reakcija na mogućnost da su iznesene tvrdnje istina. Zato je tu emociju kod njih moguće smanjiti informacijama koje idu u prilog njihovoj neistinitosti.

Sudionici najviše skloni vjerovanju u teorije zavjera o COVID-19

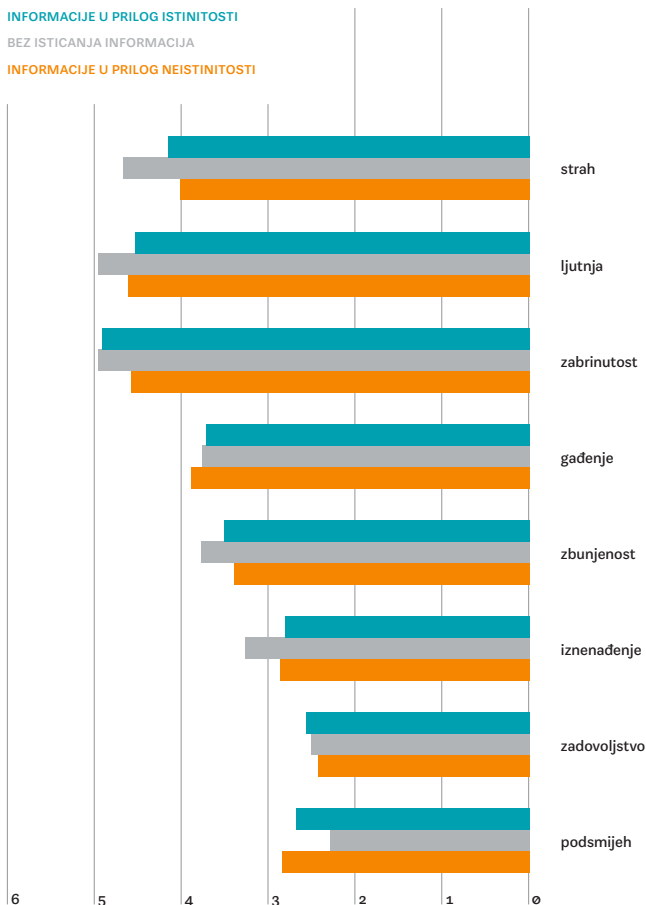
Od ukupno 163 sudionika koji najviše vjeruju u COVID-19 TZ, njih $N=54$ po slučaju je raspoređeno u skupinu koja je nakon gledanja videa odgovarala na pitanja koja su isticala one elemente koji bi mogli povećati vjerovanje u njegov sadržaj, $N=55$ bilo je raspoređeno u kontrolnu skupinu, a $N=54$ u skupinu koja je odgovarala na pitanja koja su isticala one elemente koji upućuju na nevjerodostojnost iznesenih tvrdnji.

Razlika između sudionika ovisno o tome koja vrsta informacija je bila istaknuta nakon gledanja isječka nije bila statistički značajna niti na jednoj promatranoj mjeri, odnosno različite vrste informacija nisu uopće djelovale na njihove procjene vjerodostojnosti videa, kao niti na intenzitet doživljenih emocija (Slika 5 i Slika 6). Ono što je uočljivo jest da su procjene vezane uz sadržaj videa, istraživača, novinara i sličnih izvora više od onih u prethodnim

Slika 5. Prosječne procjene elemenata prikazanih u videu ovisno o eksperimentalnoj situaciji za sudionike koji najviše vjeruju u COVID-19 teorije zavjera (* su označene statistički značajne razlike) (* su označene statistički značajne razlike)

skupinama. Također, one su ovoj skupini u prosjeku pozitivne, odnosno dostižu vrijednosti više od neutralne točke na skali.

Slika 6. Prosječne procjene intenziteta reakcija na video ovisno o eksperimentalnoj situaciji za sudionike koji najviše vjeruju u COVID-19 teorije zavjera (* su označene statistički značajne razlike)

Na pitanje bi li podijelili ovaj video na društvenim mrežama kada bi imali priliku, čak polovina sudionika je odgovorila potvrdno (50.3%) i taj je postotak bio neovisan o informacijama koje su bile istaknute nakon gledanja videa ($\chi^2=3.01$; $df=2$; $p>.05$).

Rezultati ove skupine sudionika jasno govore u prilog tome da na njihove reakcije i procjene nije djelovala vrsta naknadno istaknutih informacija. Takvi rezultati upućuju na manjak aktivne obrade prikazanog sadržaja.

Usporedba doživljenih emocija kod sudionika s različito izraženim vjerovanjem u TZ

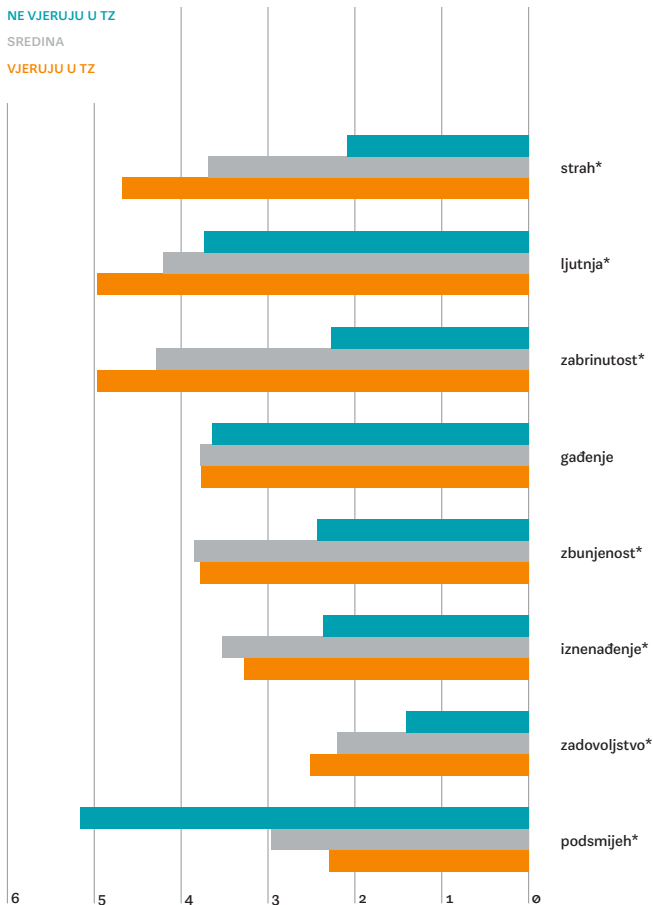
Kada govorimo o procjenama vjerodostojnosti prikazanog sadržaja razlike između skupina ovisno o vjerovanju u teorije zavjera o COVID-19 su jasne i očekivane. Najniže procjene daju oni koji najmanje vjeruju u TZ, zatim slijede oni koji u teorije zavjera vjeruju tek djelomično, a najviše procjene daju oni koji im najviše vjeruju. Međutim, kada pogledamo procjene intenziteta doživljenih emocija, situacija nije tako jasna. Zato smo u sljedećem koraku usporedili sudionike koji u različitoj mjeri vjeruju u TZ po tome kakve je emocije kod njih izazvao prikazani video. Analizirali smo samo odgovore sudionika iz kontrolnih skupina s obzirom na to da su prethodne analize pokazale da vrsta informacija koje su istaknute nakon gledanja videa može utjecati na procjene emocija.

Dakle, ova analiza provedena je na $N=161$ sudionika od kojih je $N=56$ pripadalo skupini koja najmanje vjeruje u TZ, $N=50$ je pripadalo skupini koja je po vjerovanju u TZ po sredini i $N=55$ onih koji najviše vjeruju u TZ. Oni nisu bili izloženi eksperimentalnoj manipulaciji, nego su na pitanja o doživljenim emocijama odgovarali nakon gledanja videa bez isticanja informacija u jednom ili drugom smjeru.

Analiza je pokazala da se te tri skupine statistički značajno razlikuju u svim ispitanim emocijama osim emocije gađenja (Slika 7).

Nakon gledanja videa najviše procjene straha daju sudionici koji najviše vjeruju u TZ, niže procjene imaju oni koji su na sredini, a najniže oni koji ne vjeruju u TZ ($F=24.51$; $df=2/158$; $p<.01$). Isto vrijedi i za ljutnju ($F=4.85$; $df=2/158$; $p<.01$). Razlike postoje i u procjeni zabrinutosti ($F=27.31$; $df=2/158$; $p<.01$), zbuđenosti ($F=9.60$; $df=2/158$; $p<.01$), iznenađenja ($F=5.24$; $df=2/158$; $p<.01$) i zadovoljstva ($F=7.07$; $df=2/158$; $p<.01$) pri čemu sudionici koji najmanje vjeruju u TZ pokazuju niže razine intenziteta od onih koji u njih najviše vjeruju i onih koji su po tom vjerovanju u sredini. Ovdje treba istaknuti da su oni koji su po sredini u vjerovanju u TZ procijenili doživljene emocije jednako intenzivno kao oni koji vjeruju u TZ, odnosno doživjeli su jednake razine zabrinutosti, zbuđenosti, iznenađenja i (niskog) zadovoljstva. Kod podsmijeha vidimo obrnuti trend rezultata, najvišu razinu podsmijeha iskazuju sudionici koji najmanje vjeruju u TZ ($F=41.50$; $df=2/158$; $p<.01$).

Slika 7. Procjene intenziteta doživljenih reakcija nakon gledanja videa za sudionike s različitim razinom vjerovanja u teorije zavjera o COVID-19 koji su bili u kontrolnoj skupini (N=161) (* su označene statistički značajne razlike)

Iskustvo sa sličnim materijalom i procjena koristi

Sudionike smo pitali još i koliko često su se u proteklih godinu dana susreli s ovakvim sadržajima na društvenim mrežama. Usporedili smo odgovore sudionika koji u različitim stupnjima vjeruju u TZ i, očekivano, utvrdili da na skali od 1 (nikad) do 5 (vrlo često) u prosjeku najviše odgovore daju sudionici iz skupine koja najviše vjeruje u TZ ($M=3.25$; $SD=1.07$), dok oni iz skupine koja najmanje vjeruje u TZ ($M=2.81$; $SD=1.02$) i oni iz srednje skupine ($M=2.83$; $SD=1.03$) u prosjeku daju niže odgovore ($F=9.18$; $df=2/485$; $p<.01$).

U ovu analizu uključeni su svi sudionici, neovisno o eksperimentalnoj situaciji jer na odgovore ne bi trebala utjecati obrada informacija kojom smo nastojali eksperimentalno manipulirati.

Na isti način smo usporedili odgovore sudionika koji u različitom stupnju vjeruju u TZ na pitanje o tome tko po njihovom mišljenju od širenja ovakvih vijesti ima najviše i najmanje koristi.

Od sudionika koji najmanje vjeruju u TZ, njih 80.6% smatra da najviše koristi od ovakvih vijesti imaju teoretičari zavjera, a najviše štete imaju građani (86.1%). Oni koji najviše vjeruju u TZ smatraju da od širenja ovakvih vijesti najviše koristi imaju građani (33.5%), na drugom mjestu teoretičari zavjera (24.2%), a zatim novinari i urednici (12.4%). Po njima najviše štete imaju farmaceutske tvrtke i korporacije (60.9%), a tek na drugom mjestu građani (26.7%). Sudionici koji su po vjerovanju u TZ u sredini smatraju da najviše koristi imaju teoretičari zavjera (46.0%), zatim novinari i urednici (17.4%) i društvene mreže (11.8%). Po njima najviše štete imaju građani (62.1%) i farmaceutske tvrtke i korporacije (29.2%).

ZAKLJUČAK

Sudionici u ovom eksperimentu gledali su kratak video u kojem je prikazan intervju s osobom koja tvrdi da je u cjepivu protiv COVID-19 pronašla čipove. Video, dakle, prikazuje navodne dokaze u prilog jedne od ekstremnijih teorija zavjera koja se javila za vrijeme pandemije u koju vjeruje mali postotak građana u RH (9.2% prema Blanuša i sur., 2022). Cijeli sadržaj videa predstavlja lažnu vijest. Na temelju provedenog istraživanja možemo donijeti nekoliko zaključaka:

- Sudionici koji najmanje vjeruju u teorije zavjera o COVID-19 daju najniže procjene vjerodostojnosti prikazanog sadržaja, a oni koji najviše vjeruju u teorije zavjera o COVIDU-19 vjerodostojnosti sadržaja procjenjuju najpozitivnije.
- Sudionici koji najmanje vjeruju u TZ su doživjeli niže razine straha, ljutnje, zabrinutosti, zbunjenosti i iznenađenja kao reakciju na prikazan video. Sudionici koji pokazuju srednje razine vjerovanja u TZ doživjeli su iste razine zabrinutosti, zbunjenosti i iznenađenja kao oni koji najviše vjeruju u teorije zavjera, što pokazuje njihovu ranjivost na lažne vijesti.

- Isticanje informacija koje upućuju na neistinitost iznesenih tvrdnji kod sudionika koji najmanje vjeruju u TZ smanjuje procjenu vjerodostojnosti nekih prikazanih elemenata i povećava osjećaje ljutnje, gađenja i podsmijeha u odnosu na situaciju u kojoj su isticani elementi u prilog istinitosti.
- Isticanje informacija koje upućuju na neistinitost iznesenih tvrdnji kod sudionika koji pokazuju srednje razine vjerovanja u TZ također smanjuje procjenu vjerodostojnosti nekih prikazanih elemenata, ali i smanjuje osjećaje straha, ljutnje i zabrinutosti što je važan pozitivan ishod ovakve intervencije.
- Isticanje informacija koje upućuju na neistinitost iznesenih tvrdnji kod sudionika koji su najviše skloni vjerovanju u TZ nije imalo efekta na procjene sadržaja filma, kao niti na emocije koje su se javile kao reakcija na njega.
- Čak polovina sudionika iz skupine koja najviše vjeruje u TZ bi takav video sadržaj podijelila na društvenim mrežama. Ta skupina ujedno ima i najviše iskustva sa sadržajima poput ovoga.

Intervencije u kojima se potiče kritičko razmišljanje o sadržaju videa koji šire lažne vijesti mogu imati pozitivan utjecaj na ljude koji su skloni vjerovati u teorije zavjera, ako to vjerovanje nije ekstremno.

Provedeno istraživanje dobro ilustrira i situacije u stvarnom životu u kojem se obično krećemo u krugu istomišljenika i informacije obrađujemo pristrano, uočavajući one koje dobro pristaju u naše već formirane stavove. Dakle, dugotrajno izlaganje lažnim vijestima, teorijama zavjera i pristranoj obradi informacija može dovesti do ekstremizacije stavova i vjerovanja koje je, ako se dogodi, teško promijeniti kritičkim promišljanjem, a povezano je s osjećajem straha, ljutnje, zabrinutosti i zbunjenosti.

REFERENCE

- Blanuša, N., Tonković, M., Vranić, A. (2022). PREVALENCE, STRUCTURE, AND TRENDS OF CONSPIRATORIAL BELIEFS: THE ANALYSIS OF CROATIAN CITIZENS WITH DIFFERENT LEVEL OF SUSCEPTIBILITY TO COVID-19 CONSPIRACY THEORIES. Zagreb: Gong. Available at: <https://pro-fact.gong.hr/publikacije/>
- Chaiken, S., & Ledgerwood, A. (2012). A theory of heuristic and systematic information processing. In P. A. M. van Lange, A. W. Kruglanski, & E. T. Higgins (Eds.), *Handbook of theories of social psychology* (pp. 246–266). Thousand Oaks, CA: Sage.

O AUTORIMA

MIRJANA TONKOVIĆ izvanredna je profesorica na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje predaje kolegije iz područja istraživačkih metoda u psihologiji, statistici i psihologiji jezika. Zamjenica je voditeljice Doktorskog studija psihologije na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Sudionica je nekoliko projekata Hrvatske zaklade za znanost, koji se bave društvenim oporavkom opće hrvatske populacije u razdoblju poslije pandemije koronavirusa, istraživanjem jezika i velikih baza metafora te psiholingvističkim procjenama konstruiranja riječi. Njezina su glavna područja interesa odnos između jezika i razmišljanja, učinci metaforičkog uokvirivanja na rasuđivanje i donošenje odluka te determinante pseudoznanstvenih uvjerenja.

ANDREA VRANIĆ izvanredna je profesorica na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Predaje kolegije Kognitivna psihologija i Povijest psihologije. Voditeljica je projekta Afektivni kognitivni trening: neuralni, kognitivni i bihevioralni učinci, koji financira Hrvatska zaklada za znanost. Također je i glavna koordinatorica CEEPUS akademske mreže *Neuroshare: Sharing tools and Expertise in behavioral neuroscience*. Sudjelovala je u brojnim međunarodnim znanstvenim suradnjama u područjima kognitivne psihologije i kognitivnog starenja. Njezin je glavni istraživački interes područje ljudske obrade informacija, s naglaskom na međudjelovanje pažnje, pamćenja i rasuđivanja.

NEBOJŠA BLANUŠA profesor je na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Predaje kolegije iz socijalne i političke psihologije, teorije zavjere, kulturne traume i politike sjećanja. Koordinator je istraživačkih aktivnosti projekta *Pro-fact: Istraživanje, edukacija, provjera činjenica i razotkrivanje dezinformacijskih narativa o COVID-u 19 u Hrvatskoj* koji financira EDMO, kao i glavni istraživač na hrvatskom dijelu projekta *REDACT - Researching Europe, Digitalisation, and Conspiracy Theories*. Sudjelovao je u brojnim međunarodnim znanstvenim suradnjama u područjima istraživanja zavjereničkog razmišljanja i kulturne traume. Glavni istraživački interesi su mu zavjereničko razmišljanje, kulturna trauma, politika sjećanja, nacionalizam i populizam.

Projekt “PRO-FACT: RAZOTKRIVANJE COVID-19 DEZINFORMACIJSKIH NARATIVA U HRVATSKOJ ISTRAŽIVANJEM, PROVJEROM TOČNOSTI ČINJENICA I EDUKACIJOM” multidisciplinarno i interseksionalno pristupa COVID-19 dezinformacijama. Istraživanjem, jačanjem svijesti te upotrebom metoda gradnje kapaciteta, projekt sustavno pristupa društvenom, političkom i zdravstvenom problem širenja COVID-19 dezinformacijskih kampanja. Svojim aktivnostima nastoji efikasno identificirati hrvatske COVID-19 dezinformacijske kampanje, osnažiti kapaciteta hrvatskog multidisciplinarnog tima za uočavanje i suprotstavljanje dezinformacijskim kampanjama te povećati kompetencije hrvatskih novinarki i javnosti za medijsku pismenost. Koordinator projekta je Gong, a partnerice su Fakultetom političkih znanosti u Zagrebu, Sveučilištem u Dubrovniku, Faktografom, Fakultetom elektrotehnike i računarstva.

PRO-FACT:

Razotkrivanje COVID-19 dezinformacijskih narativa u Hrvatskoj istraživanjem, provjerom točnosti činjenica i edukacijom

TKO SE BOJI LAŽNIH VIJESTI?

VJEROVANJE U TEORIJE ZAVJERA I MOGUĆNOST PROMJENE VJEROVANJA U LAŽNE VIJESTI O COVID-19/EKSPERIMENTALNA PROVJERA

dr. Mirjana Tonković

dr. Andrea Vranić

dr. Nebojša Blanuša

Zagreb, 2022.